

MAGDALENA ZAORSKA
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ELEMENTARNE ĆWICZENIA Z WIERSZA — STROFA ONIEGINOWSKA

Mowa, wiersz — to też muzyka, śpiew. Głos musi śpiewać, zarówno w rozmowie, jak i w wierszu, musi dźwięczeć jak skrzypce, a nie uderzać słowami jak groch o deskę¹.

Wiersze Aleksandra Puszkina od dwustu lat zadziwiają czytelnika nieskazitelną formą i treścią nasyconą prawdą o człowieku i świecie, który go otacza. Harmonia, fenomen, ideał — to określenia adekwatnie opisujące strofy stworzone przez wielkiego poetę. Piękno i bogactwo języka *Eugeniusza Oniegina*², a także jego walory artystyczne stały się inspiracją do rozważań o możliwościach, jakie stwarza użycie strofy onieginowskiej w pracy nad szeroko rozumianą kulturą słowa rosyjskiego. Wiktor Tarasow, badając omawiany poemat, pisał: „‘Онегинская’ строфа является классическим примером четырехстопного ямба. Именно в ней употребление данного размера доведено до совершенства”³.

Głośne czytanie, recytowanie *Eugeniusza Oniegina* — lektury obowiązkowej na kierunku filologia rosyjska, ma na celu przede wszystkim doprowadzenie do płynnej, starannej i wyrazistej wymowy, a także do przyswojenia „muzyki” mowy rosyjskiej. Nadrzędnym zadaniem ćwiczeń zaprezentowanych w niniejszym szkicu jest przekazanie młodym filologom wiedzy, która w przyszłości pomoże im samodzielnie kontynuować pracę nad kulturą słowa z wykorzystaniem omawianego poematu.

¹ K. Stanisławski, *Pisma*, t. 1: *Moje życie w sztuce*, przeł. Z. Petersowa, PIW, Warszawa 1954, s. 403–404.

² Wszystkie użyte w artykule cytaty z *Eugeniusza Oniegina* dostępne są na stronie <<http://www.rvb.ru/pushkin/01text/04onegin/01onegin/0836.htm>> (23.03.2013).

³ В.И. Тарасов (red.), *Метрическая организация стиха*, часть I: *Классический стих*, ЛГИТМиК, Ленинград 1975, s. 20 [podkr. — M.Z.].

Boris Zachawa, podejmując rozważania o mowie rosyjskiej, podkreślał: „Русской речи свойственна музыкальность, мелодичность. К сожалению, в реальной жизни русская речь нередко из музыкально-мелодичной превращается в грубо стучащую [...]”⁴. W poezji „muzyka”, „melodia” mowy rosyjskiej wyrażona została w najdoskonalszy sposób, stąd też do pracy nad kulturą słowa rosyjskiego wybrany został poemat napisany wierszem. Zinaida Sawkowa, analizując strukturę *Eugeniusza Oniegina*, podkreśliła, że poeta stworzył strofę wyróżniającą się spośród wszystkich innych strof zadziwiającą gibkością. Według autorki książki *Искусство звучащей поэзии* w strofie onieginowskiej poeta wyraził najrozmaitsze odcienie uczuć i myśli bohaterów omawianego utworu⁵.

Ulubione metrum Puszkina — czterostopowy jamb posłuży jako materiał, na którym przyszli rusycyści⁶ utrwaląc będą wiedzę z zakresu techniki wymowy, zdobytą na ćwiczeniach z fonetyki i podczas zajęć z praktycznej nauki języka rosyjskiego. Ważną rolę w zaproponowanych poniżej ćwiczeniach odegrają również wiadomości z zakresu wersyfikacji, z którymi studenci kierunku filologia rosyjska zapoznali się na wykładach ze wstępu do literaturoznawstwa.

W każdej rosyjskiej szkole sztuki dramatycznej na zajęciach z mowy scenicznej wykorzystywana jest poezja. Studenci rozpoczynają naukę od recytacji prostych wierszyków dla dzieci⁷, by na późniejszym etapie przejść do interpretacji utworów wierszowanych o bardziej zawilej treści, wpisanych w formę jambu, trocheja, daktyla itp. Ćwiczenia te uczą przyszłych aktorów obrazowego i logicznego myślenia w strukturach mowy związanej oraz umiejętności budzenia emocji zastygłych między wersami. Praca nad wierszem to nie tylko jego interpretacja aktorska, to również walka z indywidualnymi defektami dykcji przyszłego artysty sceny. Lubow Alfiorowa — specjalistka od wymowy rosyjskiej, przekonuje, że cwi-

⁴ Т.Н. Запорожец, *Логика сценической речи*, Полсвещение, Москва 1974, s. 4.

⁵ З.В. Савкова, *Искусство звучащей поэзии*, Всесоюзный научно-методический центр народного творчества и культурно-просветительной работы, Москва 1984, s. 20.

⁶ Proponuję przeprowadzenie omawianych ćwiczeń, w zależności od stopnia znajomości języka rosyjskiego, pod koniec drugiego, bądź w trzecim semestrze nauki na ćwiczeniach z praktycznej fonetyki języka rosyjskiego. Ćwiczenia zaprezentowane w szkicu, szczególnie te z interpretacji wiersza, studenci wykonują głównie podczas spotkań Naukowego Koła Teatralnego *SALVE VERBUM*, działającego przy Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie.

⁷ Zob. np.: А.М. Бруссер, *Сценическая речь. Методические рекомендации и практические задания для начинающих педагогов театральных вузов*, ВЦХТ, Москва 2008, s. 69; В.Н. Галендеев, Е.И. Кириллова, *Групповые занятия сценической речью. Первый актёрский курс*, ЛИТМиК, Ленинград 1983, s. 60.

czenia na materiale wiersza eliminują arytmieję mowy, wydłużają długość fazy wydechowej, a także niwelują naleciałości dialektalne⁸, z którymi na początku nauki w szkole teatralnej borykają się studenci wydziału aktorskiego. Warto zatem skorzystać z doświadczenia wykładowców, którzy specjalizują się w nauczaniu mowy scenicznej, w tym interpretacji wiersza.

Najodpowiedniejszym materiałem poetyckim do ćwiczeń z wiersza jest czterostopowy jamb (wiersz najbardziej rozpowszechniony w poezji rosyjskiej⁹), bowiem budowa tego metrum jest prosta w porównaniu na przykład z heksametrem. Ważnym atutem użycia czterostopowego jambu w nauce starannego mówienia, płynnego czytania jest również to, że mamy do czynienia z formą wiersza niezmienną i łatwo wpadającą w ucho¹⁰. Czytając poemat, odnosi się wrażenie, że raz poznana „melodia” strofy onieginowskiej sama prowadzi czytelnika. Kolejnym argumentem jest to, że wiedza o strukturze strofy onieginowskiej ułatwi przyszłym rusycystom przeczytanie omawianej lektury w oryginale.

Marina Smirnowa, przekonując studentów szkół aktorskich do czytania poezji jambicznej, pisała:

В древней Греции ямбом писали только площадные, простонародные стихи, и поэзия делилась на ямбическую и героическую. Но в дальнейшем ямб стал одним из излюбленных стихотворных размеров. Около 80–85% стихов в русской поэзии написанных четырехстопным ямбом [...]»¹¹.

Przed rozpoczęciem ćwiczeń z czytania *Eugeniusza Oniegina* studenci przypominają sobie, że wiersz składa się ze strof, wersów, stóp, rymów itp. Analizując tekst, znajdują, że strofa omawianego utworu posiada czternaście wersów, a każdy z nich składa się z czterech stop (czterech jambów) i, co najważniejsze, we wzorcowej formie analizowanego wersu akcentowana powinna być sylaba druga, czwarta, szósta i ósma¹².

⁸ Więcej o problemach z dialektami w nauce poprawnej wymowy zob.: Л.Д. Алфёрова, *Дialeктное произношение в сценической речи*, w: *Сценическая речь. Прошлое и настоящее*, С-ПГБТИ, Санкт-Петербург 2009, s. 301–307.

⁹ Zob.: Б.В. Томашевский, *Теория литературы. Поэтика*, Аспект Пресс, Москва 1999, s. 97.

¹⁰ Zob. m.in.: M. Zaorska, *Wpływ wiersza na kształtowanie poprawnej wymowy*, Kielce 2008 [„Studia Rusycystyczne Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego”, Tom 17], s. 165–171.

¹¹ М.В. Смирнова, *Что нужно знать о стихах. Учебное пособие*, Изд. Санкт-Петербургской государственной академии театрального искусства, Санкт-Петербург 2006, s. 20.

¹² Zob. np.: И.П. Козлянинова и И.Ю. Промптова (red.), *Сценическая речь. Учебник для студентов театральных учебных заведений*, ГИТИС, Москва 2002, s. 133; Л.В. Чернец, *Статьи по стиховедению*, <http://www.philol.msu.ru/~tezaurus/library.php?view=d&course=4&raz=6&pod=2&par=4> (23.03.2013).

ELEMENTARNE ĆWICZENIA Z WIERSZA...

W antycznej Grecji jako jamb określano stopę składającą się z dwóch sylab: krótkiej i długiej, natomiast, kiedy rozmiar ten trafił do poezji nowożytnej, zmieniły się proporcje greckie i dziś jambem nazywamy stopę, w której skład wchodzi dwie sylaby (– /) — pierwsza z nich jest nieakcentowana (–), druga zaś akcentowana (/).

Następnie studenci przypominają sobie, czym są rymy żeńskie i męskie. Dla zrozumienia różnicy między nimi, porównujemy rym męski z bohaterem, który na polu walki pada ostatni. Asocjacja jest tak wyrazista, że student już na zawsze zapamięta, że w rymie męskim akcentowana jest sylaba ostatnia. Rym żeński to natomiast bohaterka, która ma tzw. spuchniętą stopę (ros. нарощенная стопа) i z tego względu zmuszona jest poddać się wcześniej, czyli w tej formie rymu akcent pada na sylabę przedostatnią.

W wersach zakończonych rymem żeńskim ostatnia stopa jambu wzbogacona została o dodatkową sylabę. Puszkowski czterostopowiec miejscami nosi właśnie charakter hiperkataktyczny ze względu na uzupełnienie go przez dodatkową, dziewiątą sylabę. Ten manewr poetycki wprowadził różnorodność rytmiczną do miarowego wiersza sylabotonicznego.

Kolejny krok to już praca na materiale strofy onieginowskiej. Wybieramy losowo jedną ze zwrotek i badamy jej strukturę pod względem rymu. Przykładowo niech będzie to druga strofa piątego rozdziału *Eugeniusza Oniegina*. Analizie poddajemy wyłącznie ostatnie wyrazy fonetyczne każdego wersu. Resztę tekstu zasłaniamy kartką papieru. Dużymi literami oznaczamy rymy żeńskie, małymi zaś męskie. Liczby po literach określających rymy żeńskie mówią, który w kolejności wers strofy onieginowskiej kończy się tym typem rymu.

Зима!.. Крестьянин, торжествуя ,	А1
На дровнях обновляет путь ;	б
Его лошадка, снег почуя ,	А3
Плетётся рысью как-нибудь ;	б
Бразды пушистые взрывая ,	В5
Летит кибитка удалая ;	В6
Ямщик сидит на облучке	г
В тулупе, в красном кушаче .	г
Вот бегаёт дворовый мальчик ,	Д9
В салазки жучку посадив ,	е
Себя в коня преобразив ;	е
Шалун уж заморозил пальчик :	Д12
Ему и больно и смешно ,	ж
А мать грозит ему в окно ...	ж

Wykonując powyższe ćwiczenie, studenci utrwalili wiedzę o kodzie akcentowym ostatnich wyrazów fonetycznych w każdym z czternastu

wersów strofy onieginowskiej. Zwróćmy również uwagę na to, że we wszystkich wersach, czy to zakończonych rymem żeńskim, czy też męskim, akcentowana jest zawsze sylaba ósma. Rymy żeńskie w strofie onieginowskiej znajdujemy w wersach 1, 3, 5, 6, 9 i 12. Pozostałe wersy zwieńczone zostały rymami męskimi. Niezmiennność powyższej struktury daje pewność, że student, który zrozumiał, na czym polega kompozycja rymów w omawianym poemacie, nie popełni błędu akcentowego w wyrazach wieńczących wers i zapamięta, że pada on na ostatnią lub przedostatnią sylabę. Smirnowa podkreśla:

Первые четыре строки рифмуются перекрестно, следующие четыре связаны попарно при помощи смежных рифм, следующие — охватно (опоясывающе), последние две строки, завершающие строфу, вновь зарифмованы парно. И такая структура строфы неизменна по всему роману. Исключение составляют лишь тексты писем Татьяны и Онегина¹³.

Studenci czytają w ten sposób kilka czy też kilkanaście strof, analizując i wymawiając pary rymujących się ostatnich w wersie wyrazów fonetycznych. Na początku zaznaczają akcenty, żeby w końcu dojść do takiej wprawy, że w wyrazach kończących wers perfekcyjnie określają akcent. Struktura rymów strofy onieginowskiej ośmiela studentów, przyzwyczajonych głównie do czytania tekstów z oznaczonym na piśmie akcentem. Poprawność wykonanego zadania satysfakcjonuje uczniów i angażuje ich do dalszej pracy nad czterostopowym jambem.

Kolejny etap polega na podzieleniu wiersza na stopy. Wers czterostopowego jambu składa się z ośmiu lub dziewięciu sylab ułożonych po dwie w każdej stopie (po stopie ostatniej zakończonej rymem żeńskim, znajdujemy jeszcze jedną sylabę). Pod akcentem, o czym już wspomniano, znajdują się druga, czwarta, szósta i obowiązkowo sylaba ósma. Poniżej zamieszczony został rozłożony na sylaby schemat strofy *Eugeniusza Oniegina* (złożony z wzorcowych jambów), gdzie dużymi literami „TAK” zostały oznaczone sylaby akcentowane. Cyfry nad szkieletem zwrotki wskazują, którą sylabę powinniśmy wyeksponować pod względem długości, siły brzmienia, wysokości i zmienności tonu:

2	4	6	8
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK — так			
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK			
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK — так			
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK			
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK — так			

¹³ Tamże, s.43.

ELEMENTARNE ĆWICZENIA Z WIERSZA...

так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK — так
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK — так
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK — так
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK

Następnym zadaniem, które wykonują studenci, jest przeczytanie przedstawionego powyżej schematu strofy onieginowskiej o układzie wzorcowych jambów. W tym ćwiczeniu trzeba zwrócić szczególną uwagę na artykulację sylaby akcentowanej (można również zaproponować studentom, by przeczytali powyższy szkielet również z innymi samogłoskami rosyjskiego alfabetu fonetycznego). Doprowadzone do płynności czytanie tekstu powstałego z połączeń sylab так — TAK, ma na celu przekazanie przyszłym filologom wiedzy o rytmie analizowanej strofy. Wielu nauczycieli zaleca czytanie wierszy z jednoczesnym wystukiwaniem rytmu ołówkiem. Gieorgij Skripow pokazując różnicę między chorejem i jambem, pisał:

Вот хорей. Первый слог ударный, второй — безударный, такова и сила звуков от удара карандашом по столу (не забывайте, что ударный сильнее и отстукивать его надо громче). И так, начинаем медленно:

та́к — так, та́к — так, та́к — так, та́к — так.

В стихе это равнозначно четырехстопному хорею.

А вот отстукиваем иначе — первый звук безударный:

так — та́к, так — та́к, так — та́к, так — та́к.

Это равнозначно четырехстопному ямбу¹⁴.

Jeszcze inni pedagodzy — specjaliści od mowy scenicznej — proponują czytanie wiersza zamienić w skandowanie wzbogacone o klaskanie czy też o wystukiwanie rytmu nogami¹⁵. Irina Kozlaninowa i Irina Promptowa autorki podręcznika *Сценическая речь. Учебник для студентов театральных учебных заведений* sugerują, by naukę czytania wiersza wspomóc klaskaniem:

При определении размера можно проскандировать стихи — то есть произнести их, отвлекаясь на время от смысла и подчеркивая лишь размер (как читают маленькие дети). Читать, улавливая слухом закономерность чередования ударных и безударных слогов. Советуем скандирование сопровождать хлопками рук, более сильным, энергичным хлопком отмечая ударный слог.

¹⁴ Zob. m.in.: Г.С. Скрипов, *О русском стихосложении*, http://wuejkipiu.atspace.us/d8b1_4.html (23.03.2013).

¹⁵ Ю.А. Васильев, *Сценическая речь: Восприятие, воображение, воздействие. Учебное пособие*, С-ПБГАТИ, Санкт-Петербург 2007, s. 223.

Кроме того, надо выучить на слух схему каждого размера, чтобы не прибегать к помощи графического ее изображения:

Двусложные размеры:

Хорей: **раз-два, раз-два, раз-два...**

Ямб: **раз-два, раз-два, раз-два...**¹⁶.

Zwróćmy uwagę na to, że w wierszu w sposób szczególnie odczuwalny jest rytm, który sprzyja wydłużaniu, wzmacnianiu i wyrazistemu artykułowaniu samogłoski w sylabie akcentowanej. O tym niestety często zapominają studenci rozpoczynający naukę języka rosyjskiego, stosując polskie proporcje między sylabami akcentowanymi i nieakcentowanymi. Właśnie ten atut, w postaci rytmu, skłania do pracy na materiale poetyckim przy nauce poprawnej wymowy języka rosyjskiego.

Przytoczmy kilka przykładów wersu złożonego z czterech wzorcowych jambów, w którym zaakcentowane zostały sylaby druga, czwarta, szósta i ósma:

Цветы, любовь, деревня, праздность, (- /)(- /)(- /)(- / -) [1/LVI/1]

Богат, хорош собою, Ленский (- /)(- /)(- /)(- / -) [2/XII/1]

Зимы ждала, ждала природа. (- /)(- /)(- /)(- / -) [5/I/3]

Шумит, клубит волной своею (- /)(- /)(- /)(- / -) [5/XI/6]

Powyższy schemat ukazuje idealny wers, nieczęsto jednak występujący w *Eugeniuszu Onieginie*. Struktura ta niejednokrotnie zostaje zachwiana przez stopy w formie spondeja czy też pirycheja.

Spondej jest stopą, w której sąsiadują ze sobą dwie sylaby akcentowane (ros. утяжеление). Określam go w sposób następujący (/ /). Spondej zazwyczaj jest pierwszą stopą wersu, chociaż w *Eugeniuszu Onieginie* spotykamy również przykłady spondeja, znajdujące się w środku wersu na przykład:

Морозна ночь, всё небо ясно (- /)(- /)(/ /)(- / -) [5/IX/1],

Вошёл... Ах, новость, да какая! (- /)(/ /)(- -)(- / -) [5/XVIII/5].

Pierwszy rozdział *Eugeniusza Oniegina* poeta rozpoczyna słowami: Мой дядя самых честных правил (/ /)(- /)(- /)(- / -), zawierającymi spondej w pierwszej stopie.

Przykładami występowania spondeja na początku wersu w analizowanym przez nas utworze niech posłużą przykłady wyłonione ze snu Tatiany:

Чу... снег хрустит... прохожий; дева (/ /)(- /)(- /)(- / -) [5/IX/9]

Лай, хохот, пеньё, свист и хлоп, (/ /)(- /)(- /)(- /) [5/VII/7]

¹⁶ *Сценическая речь...*, s. 134.

ELEMENTARNE ĆWICZENIA Z WIERSZA...

Он знак подает: и все хлопочут; (/ /)(- /)(- /)(- / -) [5/XVIII/1]
Спор громче, громче; вдруг Евгений (/ /)(- /)(- /)(- / -) [5/XXI/1]

Stopa w formie spondeja, nie burząc struktury czterostopowego jambu, swoim podwójnym akcentem wydziela wers spośród pozostałych. Buduje nastrój napięcia, strachu, boju, czasami chaosu, czy też potęguje szybkość akcji i wzmacnia jej ekspresję. Biorąc zaś pod uwagę spondej jako materiał do pracy nad akcentem, należy uznać, że w tym przypadku student nie będzie miał żadnego problemu z jego określeniem, wiadomo przecież, że sylaba nieparzysta w wyrazie samodzielny, a jest to wyraz składający się z jednej sylaby, musi zostać zaakcentowana.

Inną stopą, bardziej skomplikowaną pod względem określenia akcentu, którą znajdujemy w wersie czterostopowego jambu, jest pirychej. W tej stopie mamy do czynienia z tzw. akcentem zerowym (ros. облегченная стопа). Wtedy to w omawianym wersie zamiast czterech akcentowanych sylab występują trzy albo tylko dwie (potencjalnie mogą zaistnieć w wersie dwa, a nawet trzy pirycheje). Oto schemat stopy pozabawionej akcentu (- -). Powyższa struktura jambu zubożona przez utratę akcentu pozwoliła wprowadzić do wiersza sylabotonicznego wyrazy, w których skład wchodzi więcej niż dwie sylaby. Ten zabieg wzbogacił nie tylko zakres słownictwa, ale pozwolił również na wyeliminowanie monotonii z formy czterostopowego jambu. Kolejnym atutem użycia pirycheja w strofie onieginowskiej jest to, że kieruje on uwagę osoby czytającej na kluczowe, ważne słowa.

Oto przykłady pirychei przytoczone z szóstego rozdziału *Eugeniusza Oniegina*:

Хоть романтизма тут нима́ло (- -)(- /)(- /)(- / -) [6/XXIII/3]
Слуге велит пригото́виться (- /)(- /)(- -)(- / -) [6/XXV/6]
Врага́м насле́дственны́м подо́бно, (- /)(- /)(- -)(- / -) [6/XXVIII/6]
Гото́вят гибель хладнокровно... (- /)(- /)(- -)(- / -) [6/XXXVIII/9]
Изобра́жает сме́рть, не му́ку. (- -)(- /)(- /)(- / -) [6/XXXI/3]
Ручья́ сосе́дственной доли́ны. (- /)(- /)(- -)(- / -) [6/LX/9]

W przytoczonych wersach student rzeczywiście może mieć problem z określeniem akcentu. Potencjalnie może wyróżnić niewłaściwą sylabę parzystą. Natomiast wiedza, jaką posiada o jambicznej strukturze wersu, nie pozwoli mu zaakcentować sylaby nieparzystej. Zagadkę: która z parzystych sylab w wyrazie fonetycznym złożonym z co najmniej trzech sylab jest akcentowana, pomoże rozwiązać młodemu filologowi słownik, wiadomości, które zdobył na ćwiczeniach z praktycznej nauki języka rosyjskiego, a także konsultacja z wykładowcą. Odpowiedź na

nurtujące pytanie student odnajdzie również, słuchając audiobooków dostępnych w internecie¹⁷.

Budowa czterostopowego jambu pozwoliła poecie na wkomponowanie w wers nawet dwóch pirychei. Świadczą o tym następujące przykłady:

Простонародной старины, (- -)(- /)(- -)(- /) [5/V/12]
 Недоумения полна, (- -)(- /)(- -)(- /) [5/IX/13]
 Остановилась она. (- -)(- /)(- -)(- /) [5/IX/14]
 В философической пустыне (- -)(- /)(- -)(- / -) [6/IV/6]
 С неизъяснимою красой (- -)(- /)(- -)(- /) [6/XX/7]

Określenie akcentu w przytoczonych fragmentach, nie powinno stanowić trudności nie do pokonania dla przyszłych filologów. Struktura czterostopowego jambu wprowadza jasność i daje wiele podpowiedzi jak określić akcent. Harmonia strofy onieginowskiej uczy pokory wobec rymu i rytmu, a jego forma bogata w piricheje i spondeje stanowi materiał, w którym zagadek akcentowych jest znacznie mniej niż w tekście napisanym prozą.

W *Eugeniuszu Onieginie* studenci napotkają również wyrazy, które zostały wpisane w strukturę czterostopowego jambu, w taki sposób, że z punktu widzenia dzisiejszej normy wymowy noszą błędny akcent. Jednak stabilność kompozycji jambu sugeruje podporządkowanie go omawianej formie wiersza. Analizując akcent w poezji Puszkina, Wiktor Winokur pisał:

[...] нередко поэтической вольностью Пушкина называют то или иное ударение в его стихах, отличающееся от современного, например в «Деревне»: «Дворовые толпы измученных рабов», тогда как такое ударение в существительных женского рода без переноса на основу во множественном числе является совершенно обычным в стихотворном языке пушкинской эпохи и более старых периодов. В современном русском языке также известны многочисленные случаи колебания ударения в этой категории слов, преимущественно в косвенных падежах. Мы, например, говорим то вода́м, то во́дам, то толпа́м, то то́лпам, то страна́м, то странáм; мы иногда говорим: сёстрами, жёна́ми, ко́сами, но слезáми, волна́ми, доскáми (возможно также: во́лнами, до́сками, но такое ударение звучит менее литературно) и т.д. В живом языке пушкинского времени эти колебания были известны также и в именительном падеже множественного числа, а кроме того, значительно шире был самый круг слов этой категории, способных иметь ударение на флексии. Поэтому в стихотворном языке XVIII и XIX вв. мы теперь находим очень много случаев с непривычным для нас ударением отмеченного типа. Ср. другие примеры из Пушкина:

Онегин был готов со мною
 Увидеть чуждые страны.
 (Евгений Онегин, I, LI.)

¹⁷ Temat pracy z żywym słowem uwiecznionym przez artystów sceny i zapisanym na nośnikach elektronicznych zostanie rozwinięty w końcowej części artykułu.

ELEMENTARNE ĆWICZENIA Z WIERSZA...

Дробясь о мрачные скалы,
Шумят и пенятся валы.

(Обвал).

Не зная в страхе, что сулили
Им тайные судьбы...

(На выздоровление Лукулла)

Где бедные простых татар семьи.
(«Кто видел край...»)

Природы перед ним открыты красоты
(Безверие)

Парнаса блещут высоты.

(Напрасно ахнула Европа.)

и др. Ср. в косвенном падеже:

Опять пошла с сестрами

Сидеть за воротами.

(Жених)

И это не личная особенность языка Пушкина, а явление, широко известное в старой русской поэзии¹⁸.

Przytoczę zatem kilka przykładów z *Eugeniusza Oniegina*, w których widnieje błąd akcentowy:

Музыка уж греметь устала; [1/XXVIII/6]

До утра жизнь его готова. [1/XXXVI/6]

Да за смиренное кладбище, [8/XLVI/12]

Но вы, разрозненные томы [4/XXX/1]

Из библиотеки чертей, [4/XXX/2]

Чтоб эпиграфы разбирать [1/VI/4]

Подобный английскому сплину [1/XXXVIII/3]

Analizując tekst *Eugeniusza Oniegina* pod względem akcentowym, należy zwrócić szczególną uwagę na przytoczone powyżej przykłady. Przyszli filolodzy powinni świadomie przeczytać wymienione słowa w sposób zaproponowany przez Puszkina, biorąc pod uwagę tzw. akcent onieginowski¹⁹.

Czytając na głos *Eugeniusza Oniegina*, ćwiczymy nie tylko akcent. Wersy, głównie te, które zawierają pirycheje, stanowią znakomity materiał do pracy nad redukcją samogłosek, a w szczególności nad redukcją drugiego stopnia. W omawianym poemacie spotkamy również przykłady zupełnego zaniku samogłosek nieakcentowanych na przykład w słowach: берегах, молодой, преставаая, w których Puszkina pozbył się zbędnej litery — samogłoski burzącej formę czterostopowego jambu.

¹⁸ Г.О. Винокур, *Избранные работы по русскому языку*, Учпедгиз, Москва 1959, s. 189–190.

¹⁹ Zob. *ГРАМОТА.РУ СПРАВОЧНО-ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПОРТАЛ*, <http://forum.gramota.ru/forum/read.php?f=27&i=9470&t=9470> (23.03.2013).

W *Eugeniuszu Onieginie* znajdują się również fragmenty, które mogą posłużyć jako materiał do utrwalania wiedzy o wymowie spółgłosek twardych [ж], [ш], [ц], i redukcji drugiego stopnia na miejscu litery „e”, głównie w wygłosowej sylabie otwartej.

Онегин, я тогда моложе,
Я лучше, кажется, была,
И я любила вас; и что же?
Что в сердце вашем я нашла? [8/XLIII]

Kolejna strofa onieginowska [8/VIII] stanowi znakomity materiał do pracy nad miękką spółgłoską [л’], głównie w pozycji na końcu wyrazu i przed spółgłoskami twardymi:

Всё тот же ль он иль усмирился?
Иль корчит так же чудака?
Скажите, чем он возвратился?
Что нам представит он пока?
Чем ныне явится? Мельмотом,
Космополитом, патриотом,
Гарольдом, квакером, ханжой,
Иль маской щегольнёт иной,
Иль просто будет добрый мальый,
Как вы да я, как целый свет?
По крайней мере мой совет:
Отстать от моды обветшалай.
Довольно он морочил свет...
— Знаком он вам? — И да и нет.

Forma strofy onieginowskiej z jej układem wersów i rymów pomaga w nauce płynnego czytania — „czytania syntagmami”, jeśli można użyć takiego określenia. Stanowi ona również doskonały materiał do ćwiczeń i rozmów o akcencie logicznym, a także o właśnie wymienionych syntagmach. Na przykład Jurij Wasiljew²⁰ rekomenduje, by szczególną atencją obdarzyć słowa wieńczące wersy, bowiem według mistrza mowy rosyjskiej właśnie one niosą największą wartość znaczeniową²¹. To z kolei ma zasadniczy wpływ na intonację. Poemat puuszkowski stanowi

²⁰ Jurij Wasiljew — aktor, reżyser, pedagog teatralny, zasłużony działacz kultury Rosji, członek rzeczywisty Piotrowskiej Akademii Nauk, profesor Sankt Petersburskiej Państwowej Akademii Sztuki Teatralnej. Autor ponad dwudziestu monografii o mowie scenicznej. Twórca unikananej metody doskonalenia głosu i mowy artysty dramatycznego, polegającej na sensorycznej aktywizacji głosowych, mownych i ruchowych funkcji organizmu. Profesor wyreżyserował wiele spektakli zainspirowanych twórczością Puszkina.

²¹ Słowa profesora Wasiljewa zapisane zostały przez autorkę szkicu w dniu 15 października 2012 r. podczas stażu „ProEdu — Wzmocnienie potencjału dydaktycznego UWM w Olsztynie”. Miejsce stażu: Katedra Mowy Scenicznej Sankt Petersburskiej Państwowej Akademii Sztuki Teatralnej. Opiekun stażu: prof. Jurij Wasiljew.

zatem materię, na którym student może analizować wszystkie procesy związane z wymową rosyjską, wszystkie te, których nie sposób omówić w jednym szkicu.

Po zapoznaniu się z budową czterostopowego jambu i ze strukturą rymów strofy onieginowskiej studenci jako ćwiczenie dostają kilka zwrotek *Eugeniusza Oniegina*, w których najpierw zaznaczają akcenty (korzystają ze słownika, by przetłumaczyć wyrazy, których znaczenia nie rozumieją). Analizując tekst, posiłkujemy się również wiedzą zawartą w komentarzach do *Eugeniusza Oniegina* autorstwa Jurija Łotmana²² i Władimira Nabokowa²³. Po sprawdzeniu tekstu pod kątem akcentu studenci określają spółgłoski miękkie, opracowują tekst, redukując samogłoski, znajdują w nim przykłady asymilacji spółgłosek itp. Każdy podkreśla w tekście te głoski, których artykulacja sprawia mu największą trudność. Jeśli w strofie znajdują się wyrazy skomplikowane pod względem wymowy, wykładowca zwraca na nie szczególną uwagę, tłumacząc zawilości i wyjaśniając, jak powinny one brzmieć. Następnie każda osoba czyta na głos jedną z analizowanych strof, starając się mówić wierszem jak najpłynniej, łącząc słowa w syntagmy. Oto przykładowa zwrotka [1/VII] opisująca Oniegina, nad którą pracowali studenci:

Высокой страсти не имея
Для звуков жизни не щадить,
Не мог он ямба от хорея,
Как мы ни бились, отличить.
Бранил Гомера, Феокрита;
Зато читал Адама Смита,
И был глубокий эконом,
То есть умел судить о том,
Как государство богатеет,
И чем живёт, и почему
Не нужно золота ему,
Когда простой продукт имеет.
Отец понять его не мог
И земли отдавал в залог.

Kiedy już forma strofy *Eugeniusza Oniegina* osiadł w długotrwałej pamięci studentów, a praca nad określeniem akcentu w strofie onieginowskiej nie będzie sprawiała przyszłym filologom trudności, przechodzimy do kolejnego etapu pracy, w którym zdobyta wiedza zostanie skonfrontowana z żywym słowem utrwalonym przez wybitnych twórców teatru rosyjskiego.

²² Zob. Ю.М. Лотман, *Роман А.С. Пушкина „Евгений Онегин”*. Комментарий, Просвещение, Ленинград 1983.

²³ Zob. В.В. Набоков, *Комментарий к роману А.С. Пушкина „Евгений Онегин”*, Искусство-СПб, Набоковский фонд, Санкт-Петербург 1998.

W internecie studenci znajdują setki zapisów i audiobooków, na których mistrzowie słowa — aktorzy czy też autorzy wierszy prezentują poezję i prozę rosyjską. Wśród nagrań uczniowie znajdują wiele interesujących interpretacji *Eugeniusza Oniegina*²⁴. Słuchanie, powtarzanie za lektorami stanowi kolejny, niezwykle ważny etap pracy filologa. Na szczególną uwagę zasługuje interpretacja²⁵ Innokientija Smoktunowskiego. Wybitny aktor, który szczycił się nienaganną dykcją, recytował strofy powoli, dokładnie i wyraziście. Wzorcowa wymowa mistrza pozwala studentom słuchającym jego nagrań na wnikliwą analizę słowa brzmiącego i na współpracę — powtarzanie tekstu po lektorze (najpierw jednego wersu, dalej dwóch, trzech itd.). Ciekawą aktorską propozycją, dla studentów bardziej zaawansowanych językowo, będzie audiospektakl *Eugeniusz Oniegin*²⁶, w którym w głównych rolach wystąpili wybitni artyści sceny rosyjskiej: Walentin Gaft, Konstantin Chabienski, Olga Budina.

Kolejnym zadaniem, które wykonują studenci, jest płynne, poprawne pod względem wymowy, przeczytanie dowolnie wybranych kilku strof. Przyszli filolodzy już samodzielnie opracowują tekst pod względem fonetycznym, korzystając z audiobooków, słuchając i powtarzając wersy za aktorami.

Pracując nad wierszem, warto wziąć pod uwagę słowa Konstantina Stanisławskiego. Ten wybitny pedagog teatralny w *Moim życiu w sztuce*, w podrozdziale *Wieczór puszkowski*, pisał:

Nie ma nic bardziej wstrętnego niż sztuczny, poetycko-słodki głos, przelewający się przy deklamacji utworów lirycznych, jak fale podczas ciszy na morzu. Ach, ci okropni koncertowi recytatorzy, tkliwie deklamujący wierszyki w rodzaju: „Gwiazdko, gwiazdko, czemu milczysz?!”[...]. Nie znoszę ich rąbanej dykcji, doprowadzonej do drażniącej ostrości i dokuczliwej dokładności²⁷.

Kontynuując swoje rozważania, Stanisławski podkreślił: „Istnieje inny sposób deklamowania poezji: prosty, silny i szlachetny”²⁸. Pracując nad interpretacją strofy onieginowskiej, dążymy do mówienia wier-

²⁴ Zob. m.in. strony internetowe, na których dostępne są audiobooki *Eugeniusza Oniegina*: <http://www.youtube.com/watch?v=ikv5kT8P82U>, <http://www.audiozvuk.com/classic/1532-pushkin-evgenij-onegin.html>, http://abook.life-super.com/index.php?p=/books/book_preview/132.html, <http://www.dowladsoft.ru/knigion-laun/3678-audiokniga-pushkin-evgenij-onegin.html>, <http://www.youtube.com/watch?v=wF-B15r4SYo> (23.03.2013).

²⁵ А.С. Пушкин, *Евгений Онегин. Роман в стихах*, читает Иннокентий Смоктуновский (1980–1982), <http://kobtv.narod.ru/audio/hudojestvo/smoktunovskiy-onegin.html> (23.03.2013).

²⁶ Zob.: А.С. Пушкин, *Евгений Онегин (аудиоспектакль)*, <http://www.liveinternet.ru/users/hairin/post133862500/> (23.03.2013).

²⁷ K. Stanisławski, *Pisma*, t. 1: *Moje życie w sztuce...*, s. 402.

²⁸ Tamże.

szem w sposób określony przez Stanisławskiego, próbujemy wniknąć w emocjonalno-myślową treść zawartą w formie wiersza. Czytając fragmenty *Eugeniusza Oniegina*, studenci starają się najpierw zobaczyć na tzw. wewnętrznym ekranie (ros. внутренний экран) sytuację opisaną przez poetę, a dopiero następnie „malują” słowem pejzaże, które wstają przed ich oczami. W ten sposób powstają tzw. wizje wewnętrzne²⁹ (ros. внутренние видения). Stanisławski w *Pracy aktora nad sobą* podkreślił:

Słuchać — w języku naszym oznacza widzieć to, o czym jest mowa, mówić zaś — oznacza kreślić obrazy wzrokowe.

Słowo dla artysty — to nie zwykły dźwięk, ale czynnik rodzący obrazy. Dlatego też przy kontaktowaniu się na scenie za pomocą wymiany słów mówcie raczej nie dla uszu, lecz dla oczu³⁰.

Studenci zafascynowani pięknem „romansu wierszem” często wybierają do recytacji fragmenty z *Eugeniusza Oniegina*. Każdego roku biorą udział w wewnątrzuczelnianych eliminacjach Konkursu Recytacji Poezji Rosyjskiej, którego inicjatorem i organizatorem eliminacji ogólnopolskich jest Zarząd Krajowy Stowarzyszenia Współpracy Polska-Wschód w Warszawie i Małopolski Oddział SWP-W w Krakowie. Z uczelnianej sceny brzmią strofy ze snu Tatiany czy też jej imienin albo dramatycznego pojedynku Oniegina z Leńskim itp. W interpretacji scenicznej studentów często możemy również usłyszeć listy i monologi Tatiany i Oniegina. Najlepsi z nich — laureaci konkursu uczelnianego reprezentują UWM w Olsztynie na eliminacjach ogólnopolskich w Krakowie. I tam często brzmi w ich wykonaniu poezja Puszkina.

Poszukując korzyści, jakie przynosi praca nad czterostopowym jambem, znajduję, że wiadomości o strukturze rytmu i rymu strofy puszkowskiej ułatwią studentom nie tylko lekturę *Eugeniusza Oniegina*. Znajomość budowy czterostopowego jambu pomoże im również w przeczytaniu w oryginale *Rusłana i Ludmiły*, *Jeźdźca miedzianego*, *Fontanny Bachczysaraju*, *Grafa Nulina* i wielu innych utworów Puszkina napisanych jambem. Ćwiczenia, dla których jako materiał posłużył tekst omawianego poematu, doskonałą nie tylko wymowę, podnoszą również świadomość fonetyczną studentów i uczą kultury żywego słowa.

Podsumowując rozważania o strofie onieginowskiej w pracy nad kulturą słowa rosyjskiego, pozwolę sobie na konkluzję — przyszli filolodzy rusycyści, zaczytani w *Eugeniuszu Onieginie*, bogatsi od tytułowego bo-

²⁹ Wizje wewnętrzne — termin wprowadzony do słownika teatru przez Stanisławskiego. Zob.: K. Stanisławski, *Praca aktora nad sobą*, w: tegoż: *Pisma*, t. 2, PIW, Warszawa 1954. s. 81.

³⁰ K. Stanisławski: *Praca aktora nad sobą...*, s. 91.

hatera w wiedzę o budowie strofy oneginowskiej, z pewnością odróżnią jamb od choreja.

Audiobooki

Пушкин А.С.: *Евгений Онегин*.

<http://www.audiozvuk.com/classic/1532-pushkin-evgenij-onegin.html>

http://abook.life-super.com/index.php?p=/books/book_preview/132.html

<http://www.dowladssoft.ru/knigionlaun/3678-audiokniga-pushkin-evgenij-onegin.html>

<http://www.liveinternet.ru/users/hairin/post133862500/>

<http://kobtv.narod.ru/audio/hudojestvo/smoktunovskiy-onegin.html>

<http://www.youtube.com/watch?v=ikv5kT8P82U>

Магдалена Заорска

Элементарные упражнения со стихом — онегинская строфа

Резюме

Автор статьи приближает читателю процесс работы над онегинской строфой. Студенты русской филологии Варминско-Мазурского университета в Ольштыне анализируя рифму и ритм поэмы Пушкина, учатся правильному произношению на материале четырёхстопного ямба. Важную роль в вышеупомянутом процессе учёбы играет работа студента с живым словом, записанным актёрами в форме аудиокниг и радиоспектаклей.

Magdalena Zaorska

Elementary practice based on poetry reading. Onegin stanza

Summary

In the article the work process on the basis of so-called 'Onegin stanza' written by Aleksandr Pushkin in verses of jambic tetrameter has been revealed. The author shares knowledge with the reader and shows the way in which first-year students of Russian philology learn the correct pronunciation analyzing rhymes and rhythm of the poem *Eugene Onegin*. Student's contact with the living word recorded by the actors on the electronic devices — audiobooks plays an important role in the process of learning to read based on the mentioned novel in verse.